

Een andere 'kritische' criminologie

JOHAN GOETHALS*

Op 25 maart 2007 overleed Steven De Batselier, een Leuvense criminoloog, voor de meeste lezers wellicht een nobele onbekende, doch een man die als hoogleraar en therapeut op een onnavolgbare wijze vorm gaf aan een kritische manier van denken over samenleving, criminaliteit en criminologische praxis. In dit editoriaal wensen we enige aandacht te besteden aan de kritische stroming binnen de criminologie die hij vertegenwoordigde, een stroming die in tegenstelling tot wat we nu onder 'kritische' criminologie verstaan, niet zozeer wortelt in de conflictsociologie dan wel vertrekt vanuit de fenomenologie, de psychopathologie en de antipsychiatrie.

Het is wellicht gevaarlijk de term 'kritisch' te verbinden met criminologie, niet alleen omdat alle criminologen in hun vakgebied 'kritisch' dienen te zijn, doch ook omdat dit epitheton vandaag door zeer specifieke en uiteenlopende subgroepen binnen de criminologie wordt geclaimd. 'Kritisch' noemen zich vandaag onder meer de conflictsociologen, de 'radicale' criminologen, de 'feministische' criminologen, en de 'kritische' criminologen in enge zin; deze laatste groep omvat dan nog de 'utopisten/idealisten' en de 'realisten' (vb. Burke, 2005). Deze groepen hebben vooral gemeen dat zij zich afzetten tegen de positivistische opvatting van delinquentie, met name dat criminaliteit een objectief meetbaar fenomeen is dat voortvloeit uit psychologische, sociale of biologische 'oorzaken'. De kritische stromingen leggen integendeel de nadruk op het feit dat 'criminaliteit' dient gezien te worden als een product van definiëring in het kader van maatschappelijke processen en dat de maatschappij die deze criminaliteit construeert pluralistisch samengesteld is uit diverse subgroepen met uiteenlopende economische en andere belangen, wat leidt tot tegenstellingen en conflicten. Deze benaderingen focussen op de creatie van regels en normen in functie van de belangen van de eigen groep, op het verdrukken, stigmatiseren en criminaliseren van wie in dit machtsspel in ondergeschikte posities verkeert, op het misbruiken van de machtspositie die men in een samenleving van conflicterende groepen bekleedt, en op de invloeden van klassen-toebelangen, seksisme en racisme. Sommige stromingen nemen de misdaad begaan door de machtige groepen in de samenleving in focus, andere richten zich eerder op de situatie van de 'verdrukten', zoals leden van de lagere arbeidersklassen (meer specifiek de armere subgroepen binnen deze klassen), werklozen, vrouwen (vooral geïsoleerde, alleenstaande vrouwen), en etnische minderheden. Bepaalde stromingen, bijvoorbeeld de radicale, laten zich inspireren door het marxisme, andere door niet-marxistische invalshoeken. Hoe onderling verschillend deze stromingen ook zijn, alle verbinden ze criminaliteit met processen van politieke economie die deze groepen op verschillende wijze treffen: de machtige groepen streven naar behoud en veiligstelling van hun belangen in een context van globaliseringsprocessen binnen het kapitalisme, de niet-machtige groepen worden onderworpen aan processen van uitsluiting, marginalise-

* Prof. Dr. Johan Goethals. Met dank aan de collega's Lieven Dupont, Johan Deklerck en Anouk Depuydt voor de verschaft informatie.

ring, racisme en criminalisering door de overheid. Kritische criminologen linken criminaliteit dus aan een ongelijke verdeling van goederen en diensten binnen de samenleving en een discretionair optreden van overheidsdiensten. Methodologisch kiezen deze kritische criminologen dan ook eerder voor kwalitatieve onderzoekstechnieken als ethnomethodologie, fenomenologie en *discourse* analyse in plaats van voor neo-positivistische en statistische onderzoekstechnieken.

De kritische criminologie van Steven De Batselier vertoont vele raakvlakken met de ideeën en werkwijzen van deze radicale en 'kritische' criminologieën, al vertrok hij van radicaal andere uitgangspunten en werd hij wellicht erg weinig op directe wijze beïnvloed door deze visies. In deze zin bedreef hij een apart soort kritische criminologie, die weliswaar tot identieke conclusies kwam als deze boven geschetste vormen van kritisch criminologisch denken, doch waarbij zijn denken en taalgebruik sterk afweken van het conflict-sociologisch jargon. Van huis uit psycholoog-criminoloog en therapeut, leerling van de befaamde psychiater Dellaert en via Dellaert van de nog meer befaamde (gevangenis)psychiater De Greeff, vertrok hij in zijn denken niet van maatschappijmodellen en -ontwikkelingen zoals in de klassieke radicale en kritische stromingen, doch van het *verstehen* van 'de concrete mens', en van wat hij noemde de 'psychopathologie van de normale mens'. In zijn eerste boek 'Impasse' (1973) observeerde hij de verwrongen leef- en gedragspatronen van de 'normale mens': waar het normaal zou zijn dat de mensen elkaar open, mild en in liefde zouden ontmoeten, stootte hij op 'somasochisme' als basis van het samenleven, op het elkaar pijnigen in het dagelijkse samenleven. Waar het normaal zou zijn dat mensen zich via hun werk zouden waarmaken en vreugde vinden in hun creatieve arbeid, zag hij een meester-slaaf relatie als basis van het arbeidsleven. Waar het normaal zou zijn dat mensen vrienden hebben en hun huizen open vensters en deuren, en dat mensen hun leven zouden delen met medemensen, observeerde hij overwegend (functionele) relaties in plaats van vrienden als basis van het sociaal leven. Waar hij verwachtte dat er een authentieke moraal zou heersen binnen de samenleving zag hij enkel morele verontwaardiging, machtsmisbruik, morele en psychische wreedheid. En waar de lichamelijke van de mens een bron van vreugde zou moeten zijn, waar de mens net doorheen zijn lichaam de wereld en de medemens kan ervaren, zag hij het menselijk lichaam aftakelen als slachtoffer van een deshumaniserende wereld. Dit psychopathologisch syndroom van de 'normale mens', inbegrepen de delinquent, is een gevolg van geperverteerde maatschappelijke verhoudingen, en hier toonde De Batselier zich in zijn eigen taalgebruik een erg 'kritische criminoloog'. In zijn visie 'ontmenselijken' een reeks maatschappelijke processen de mens. In zijn boek 'De zachte moordenaars' (1974) - deze laatste verwijzen net naar de maatschappelijke verhoudingen en gangbare assumpties die in onze Westerse samenleving gelden - ontleedde hij wat hij noemt de triades van het socio-pathisch syndroom: de 'scheppende' triade van gezin, school en beroepssituatie die de mens niet de kans geven uit te groeien tot een volwaardige mens, maar hem net kneden tot een pion die optimaal aangepast is aan de eisen van en adequaat functioneert binnen de Westerse samenleving; de 'beschermende' triade van moraal, gerecht en (psychiatrische) geneeskunde, die ervoor moet zorgen dat mensen in de pas blijven lopen van de gevestigde belangen, en de 'funderende' triade van wetenschap, beleid en economie, nodig om de bovenstaande verknechtingen blijvend mogelijk te maken. Wie de impasse van het psychopathologisch syndroom van de normale mens weet te overstijgen bereikt het niveau van de extatische mens, de mens terug op maat van het mens-zijn (*De extatische mens*, 1976). Met scherpe blik en nog scherpere pen ontleedde hij deze

maatschappelijke structuren, misschien niet steeds even genuanceerd, doch glashelder. Binnen deze maatschappelijke structuren en processen wijst hij vooral de bestaande moraal en de psychiatrie met de vinger. De geldende moraal was in zijn visie niet meer dan 'het oog der mensen', gekoppeld aan roddelpraktijken, en de dwangmatige plicht er te komen door noeste of andere arbeid. Hij haalde scherp uit naar de tegenstelling tussen morele nood en schijnmoraal, en hoe de morele nood steeds telkens weer wordt opgeofferd aan de schijnmoraal: *De menselijke gevoelens worden zo geperverteerd dat mensen een onechte levenswijze als een gebod, als 'een moeten' ervaren, zo dwingend dat zij er zelfs, zonder het ten volle te beseffen, zichzelf en hun kinderen aan opofferen (De zachte moordenaars, 1974: 87)*. In zijn visie wordt de mens ingeperst in een harnas van geboden en verboden, en worden de morele gevoelens gemanipuleerd om de menselijke onvrijheid in stand te houden. Naast het gerecht, in zijn ogen een profanatie met enkel een wetboek met tarieven en een reeks reductieprocessen waarbij van de werkelijkheid van de verdachte weinig overblijft, zag hij verder de geneeskunde als het sluitstuk van de beschermende triade. In navolging van Hoefnagels die het had over 'witte jassencriminaliteit' beschermd door het solidariteitstaboe en de oestercultuur, verweet De Batselier de geneeskunde steeds meer de aanpassingsproblemen van mensen te monopoliseren dank zij haar farmaceutisch arsenaal, stigmatiseringsprocessen in gang te zetten via het misbruik van de psychiatrie, en beleidsbeslissingen inzake gezondheidszorg te monopoliseren dank zij haar officiële consecratiebevoegdheid. De medische wetenschap wordt verweten een erg sterke inbreng te hebben in de geestelijke gezondheids- en welzijnszorg doch enkel vanuit een erg technische, objectiverende en reducerende (symptomatische) benadering die onmogelijk de mens in zijn totaliteit kan vatten. Achter dit alles zag hij de druk van een steeds groeiende farmaceutische industrie.

Met deze beschrijvingen ontleedde De Batselier op zijn eigen en steeds strijdbare manier de structurele oorzaken van individuele en sociale problemen, inbegrepen criminaliteit. In tegenstelling tot de uitgangspunten van de klassieke kritische criminologen beperkte zijn analyse zich niet tot de klassieke sociaal-economische tegenstellingen en iemands toebehoren tot een klassensysteem - hoewel hij ook duidelijk maakte dat de mens niet kan los gedacht worden van socio-economische structuren waarin hij leeft - doch zag hij ook het belang in van inter- en intrapersonale verhoudingen: *het is gevaarlijk de mens los te denken van de grote socio-economische structuren waarin hij leeft; even gevaarlijk is het de mens te isoleren van zijn intersubjectieve relatiepatronen, nog gevaarlijker de geestelijke mens te scheiden van zijn lichaam ... (De zachte moordenaars, 1974: 96)*. Zijn therapeutische praktijk liet hem toe deze maatschappelijke processen in termen van menselijk beleven, en minder of niet onder vorm van abstracte concepten en begrippen te beschrijven, wat dan ook een erg waardevolle aanvulling biedt voor de boven beschreven sociologische processen. Uit een en ander blijkt zijn radicale keuze voor een fenomenologische criminologie, zoals zijn leermeester De Greeff (1950) het formuleerde: *«Il suffit de lire un certain nombre d'études pour se rendre compte que beaucoup de criminologues ne se le sont jamais demandé. Ils supposent, très souvent et avec une inquiétante candeur, que l'homme est le lieu où se passent certaines choses biologiques, sociales, psychologiques, etc.. et que ses actions sont le résultat des choses qui se sont passées en lui... Bref, l'homme est à leurs yeux, une unité économique ou sociale, douée de qualités plus ou moins parfaites et qui réagit au milieu selon certaines lois»*.

De Batselier toonde zich verder ook een kritische criminoloog omdat hij naast de nadruk die hij legde op de verknachtende maatschappelijke structuren - de zachte moordenaars - steeds focuste op de ('criminaliteit' van de) machteloze in de samenleving. Zijn aandacht ging naar de verdrukten in de samenleving, zij het dan niet zozeer de leden van de lagere arbeidersklassen, werklozen, vrouwen en etnische minderheden, dan wel groepen van (seksueel) devianten (homoseksuelen, transseksuelen, pedofielen, sadomasochisten, en incestplegers), druggebruikers, plegers van moord en nabestaanden, en psychiatrische patiënten (psychotici). Zijn fundamentele vraagstelling was of deze groepen deviant dan wel variant zijn, en of het hier gaat om afwijkend gedrag dat dient vermeden, bijgestuurd, behandeld en/of gestraft. Vertrekkende vanuit een onvoorwaardelijke keuze voor de door de samenleving getraumatiseerde mens weigerde hij de klassieke schema's van normaal versus pervert, aangepast versus niet aangepast, ziek versus gezond, of delinquent versus niet delinquent toe te passen. In zijn visie op psychose (*psychopathologie*) stelde hij dat de klassieke medische diagnosestelling en behandeling wellicht wel in staat zijn om bepaalde aspecten van persoonlijk disfunctioneren onder controle te krijgen, doch dat deze nooit de mogelijkheid in zich dragen om een alomvattende oplossing te bieden voor het psychotisch zijn of voor andere persoonlijkheidsdysfuncties. Hij koos in de lijn van meerdere experimenten in het buitenland dan ook voor een eigen samenlevingsexperiment 'Passage 144', waarin alternatieve vormen van behandelen, beter gezegd van samenleven, werden uitgetoet. Psychose definieerde hij als een krachtbron, als een copingmechanisme dat iemand toelaat te overleven binnen bepaalde maatschappelijke structuren, als normaal gedrag binnen problematische omstandigheden. In zijn denken over psychoses ruimde hij geleidelijk aan plaats in voor een prenatale psychodynamiek. Zijn *criminologische visie* vormde een fundamenteel kritische reflectie over het continuüm van normaal over grensoverschrijdend tot crimineel gedrag, 'een zoeken naar een taal die dieper ligt en mee vanuit die ervaring spreekt over zingeving, religie, de grond van alle dingen, en van waaruit alles, leven en dood, maar ook criminaliteit een totaal ander perspectief krijgt'.

Een ander aspect van zijn 'kritisch' criminologisch denken vormde zijn engagement in de antipsychiatrische beweging. De Batselier was en bleef in zijn criminologisch werk een therapeut, die zich inschreef in de antipsychiatrische beweging van de zestiger jaren, op gang gebracht door mensen zoals Laing, Cooper en andere Basaglia's. Deze therapeuten zagen in de psychiatrische kliniek en in de traditionele therapieën de directe voortzetting van de onderdrukking en ziekmaking zoals die plaats vinden in het gezin of in de kapitalistische maatschappij, of ze verwierpen de psychiatrische instelling als een voortzetting van vormen van sociale controle. Uitgaande van de idee van de psychopathologie van de normale mens maakte hij daarbij evenmin onderscheid tussen delinquenten en psychiatrische patiënten, want allen zijn uiteindelijk slachtoffers van de verstikkende maatschappijstructuren. Tot zijn zielsverwanten rekende hij Donald Laing, een van de voortrekkers van de beweging van de antipsychiatrie, Jan Hendrik Van den Berg, ontwikkelaar van het ideeëngoed omtrent een historische psychologie, en Cees Trimbos, psychiater met een bijzondere belangstelling voor de ervaringsdimensie in de psychiatrische praktijk.

Kritisch toonde De Batselier zich eveneens waar het de keuze van een wetenschapsfilosofisch (en praxis)model betreft. Net zoals de meeste kritische criminologen kiezen voor kwalitatieve onderzoeksmodellen verwierp hij het klassieke positivistisch weten-

schapsmodel: *de magie der wetenschappelijkheid heeft het gehaald op de wetenschap van de mens: elke deelwetenschap (psychologie, psychiatrie, sociologie...) creëerde haar eigen jargon met wetenschappelijke allures', een catalogus van vooroordelen om de menselijke werkelijkheid te verbergen, een reducerend etiketteringsproces om de mens en zijn wereld te vervreemden, een neurotische vlucht naar de mens- en wereldvreemde 'wetenschappelijkheid'...* (De Zachte moordenaars, 1974: 143). De positivistische wetenschapsopvatting is volgens hem reductionistisch: ze negeert ervaringen die niet kaderen binnen een positief-wetenschappelijke opvatting; de fase van operationaliseren (van begrippen) betekent manipuleren, het inpassen van de werkelijkheid in de eigen theorievorming van waaruit men uiteindelijk uitspraken zal gaan doen over de werkelijkheid; de aspectualiteit, het opsplitsen van de werkelijkheid in formele objecten om aparte wetenschappen te creëren leidt tot menselijke vervreemding; de vraag naar waarde-vrije wetenschap en opleidingen leidt tot monodisciplinaire systeembestendige deskundigen... Dit soort wetenschapsbedrijf mist in zijn visie een menselijke oriëntatie. *Het is gebouwd op macht om de werkelijkheid te beheersen en deze verworvenheden aan de machthebbers over te dragen, terwijl echte wetenschap gekenmerkt wordt door verwondering, eerbied voor de werkelijkheid, bewogenheid en dienstbaarheid voor het menselijke, geëngageerde actie tegen onderdrukking, bescheidenheid, pretentieloosheid...* (De zachte moordenaars, 1974, 147). Zijn onderzoeksmethode was dan ook deze van de fenomenologie, de ontmoeting van subjecten. Daarbij bracht hij de lessen van zijn leermeester De Greeff (1950) in praktijk: *«L'homme criminel doit être approché ... comme tout homme auquel on s'intéresse, dans un élan de sympathie complète, qui vous permette, sans l'approuver d'ailleurs, de retrouver sa ligne à lui et permette d'établir avec vous une certaine communication... Il est essentiel de se débarrasser momentanément de tout schéma préconçu, de toute tendance à résoudre le cas en portant un diagnostic ou en rangeant le sujet dans une catégorie». En ... L'attitude clinique, rencontre entre deux subjectivités, requiert du clinicien qu'il ait conscience de son propre rapport aux normes et au crime, mais en même temps qu'il soit capable de 'résister à la simplification criminelle, de réduire l'homme à une intelligence et une volonté. En verder: «Je parle d'attitude clinique, l'opposant à celle qui aurait pour objet d'étudier l'acte incriminé en tant que faute; l'opposant à celle qui étudierait le fait comme s'il n'avait qu'un aspect économique ou social et exclurait tout aspect de faute; l'opposant à celle qui ne verrait dans l'acte que l'aboutissement d'un raisonnement; l'opposant à celle qui, tout en analysant les facteurs psychologiques ou les mécanismes psychanalytiques, néglige le fait que ... la conscience du sujet reste le point où tout se manifeste».*

De radicale keuzes die De Batselier maakte op het vlak van criminologische theorie en praxis brachten hem in botsing met de gevestigde waarden van universiteit, wetenschap en geneeskunde. Al wegen volgens sommigen deze uitschuivers zwaar, de kritische criminologie van De Batselier verdient een plaats in de criminologische handboeken als een voorbeeld van een nieuwe en uitdagende criminologische vraagstelling, die de grenzen tussen disciplines overstijgt, die radicaal pleit voor een kwalitatief fenomenologisch *verstehen* van een mens in nood, en die fundamentele vragen stelt over de wortels van het bestaan en over de definiëring van criminaliteit zelf. Ik mag hopen dat dit editoriaal daar toe bijdraagt.

BIBLIOGRAFIE

- Burke, R.H. (2005). *An introduction to Criminological Theory*. Cullompton: Willan.
- De Batselier, S. (1966). *De geperverteerde mens: wording, verscheidenheid en betekenis van het sexueel-pervers genoemde gedrag*. Brugge: Desclee-Debrouwer.
- De Batselier, S. (1973). *Impasse*. Antwerpen: DNB.
- De Batselier, S. (1974). *De zachte moordenaars*. Antwerpen: DNB.
- De Batselier, S. (1976). *De extatische mens*. Antwerpen: DNB.
- De Batselier, S. (ed.) (1979). *Passage 144. Terug naar de baarmoeder*. Antwerpen: Soethoudt.
- De Batselier, S. (1979). Misbruik van de psychiatrie als machtsapparaat binnen het gerecht en de geneeskunde. In: S. De Batselier (ed.), *Passage 144. Terug naar de baarmoeder* (pp. 25-42). Antwerpen: Soethoudt.
- De Batselier & Ross H.L. (1973). *Les minorités homosexuelles*. Gembloux: Duculot.
- De Greeff, E. (1950). *Criminogénèse*. Givors: Martel.
- Liber Amicorum Steven De Batselier* (1998). Betty Reyniers: uitgever.
- Trimbos, C. (1979). Alternatieve stromingen vanuit de psychiatrie. In: S. De Batselier (ed.), *Passage 144. Terug naar de baarmoeder* (pp.131-164). Antwerpen: Soethoudt